

donnév köznévi eredete. A ragadványnevek nagy része főnévből (55,04%), ezen belül elsősorban köznévből (35,26%) keletkezett. A legtipikusabb névalkotási mód a tőszó, elemi köznév tulajdonnevesülése és ragadványnévként való használata (30,87%).

A morfológiai részben a szerző a ragadványnév-alkotás módozataival foglalkozik. A névtípus alkotásmódja hasonlóságot mutat a becenevek alakjával. A következő részben a ragadványnevek kifejezőeszközeinek vizsgálatával, továbbá szemantikájával és stilsztikájával foglalkozik.

BAUKO JÁNOS dolgozata nem egyszeri elolvasásra készült: névtanosi, nyelvészeti és a szélesebb szakma folytonos hivatkozásai is erről árulkodnak. A kötet felépítése, a fejezetek egymásra épülése logikus, címrendszere jól áttekinthető, kifejtése világos. Fogalmazása, nyelvhasználata gondos, szakszerű, helyesírása igényes. Hivatkozásai, szakirodalmi utalásai, könyvészeti adatai, irodalomjegyzéke mintaszerű, gyakorlott névkutatóra vall.

Ismertetésünket azzal zárhatjuk, hogy BAUKO JÁNOS „Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben” című munkája névtani irodalmunknak, a magyar és az általános névtudománynak is nyeresége, kiváltképp a szlovákiai magyar tudományterületnek. Mintaszerű alaposágával, világos, áttekinthető rendszerezésével, sokoldalú szemléletével, kifinomult módszerével, olvasmányos stílusával véleményem szerint az utóbbi évek legsikerültebb, legérettebb szlovákiai magyar névtani kiadványa.

ANGYAL LÁSZLÓ

Bölcskei Andrea, A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában

A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 2.
Budapest, 2010. 393 lap

Az utóbbi jó néhány évben sorra jelentek meg helynévfeldolgozó monográfiák, amelyeknek sorában legújabbán örömmel üdvözölhetjük BÖLCSKEI ANDREA munkáját is. A kérdéses írások kétféle szempontot követnek: vagy egy jól körülhatárolható földrajzi terület neveit elemzik általában, vagy valamely kiemelt szempontból egy csoportot alkotó helynevek vizsgálata áll a középpontjukban. Ez utóbbi vonulat eredménye a most ismertetendő mű: a szerző PhD-értekezésének tanulságait, a differenciált településnevek sajátosságait, rendszerszerű elemzését veheti kézbe az olvasó.

A munka hét nagy fejezetből áll. Az első három (13–93) egy nagyobb tartalmi egységet alkot, amelyben előbb a kutatás elméleti és módszertani alapjairól olvashatunk. Itt kapunk képet az elemzett névtípus magyarországi kialakulásának okairól, ebben a részben adja meg a szerző a névdifferenciálódás általa érvényesnek tartott definícióját, rávilágítva a vizsgált jelenség általános jellemzőire. Ezen túl itt láthatjuk a monográfia alapjául szolgáló forrásoknak a felsorolását és bemutatását, majd az anyaggyűjtés szempontjainak részletezését, valamint a téma magyar és külföldi szakirodalmának áttekintését.

A névadó közösség a természetes névadás időszakában (is) csupán egy részét használja fel egy nyelv szemantikai, szintaktikai, morfológiai és lexikális készletének a hely-

nevek megalkotására. Ennek természetes következménye az azonos helynevek létrejötte. A tulajdonnevek identifikáló funkciója azonban ezzel komoly veszélybe kerülhet, így fontossá válik a helységazonosító képesség helyreállítása. Ezt leggyakrabban a legváltozatosabb motivációk alapján differenciáló jelzők használatával oldják meg a névhasználók. A folyamat bemutatása kapcsán adja meg a szerző a névdifferenciálódás meghatározását: „a bármely oknál fogva, ténylegesen vagy potenciálisan azonos településnevek jelzői bővítményrésszel történő egyénítését [...] egynemű folyamatként írjuk le, s a jelenséget, a szakirodalmi hagyományokat és a névváltozási folyamat kiváltó okát figyelembe véve, a *településnévi differenciálódás* terminussal jelöljük. A folyamat működésének eredményeként *differenciáló jelzővel ellátott*, röviden *differenciált településnevek* jöttek létre, s kerültek be a helységnevek rendszerébe” (33). A dolgozat forrásait (GYÖRFFY, HA., KMHsz., CSÁNKI, FEKETE NAGY, ÖRDÖG, Lipszky: LexLoc.) úgy választotta ki a szerző, hogy segítségükkel képet kapjunk a névdifferenciálódás jellemzőiről a természetes névadás három korszakára vonatkozóan (a 13–14. század, a 15–16. század, illetve a 18–19. század fordulója). Ezzel az elemzési módszerrel egyúttal lehetőség nyílt arra is, hogy a dolgozat szemléltesse a névtípus időben tetten érhető változásait is. Az anyaggyűjtés során a lehetőség szerinti teljességre törekvés érdekében a névanyagba bekerült minden olyan differenciált helynév, amely bármiféle emberi települést jelölt, így a mai értelemben, szorosan vett településneveken kívül például a puszták és majorságok nevei is. Külön szól a szerző arról, hogy milyen nehézségekkel kellett megküzdenie a névgyűjtés alkalmával, s hogy a felmerülő problémákat (pl. a latin jelzős nevek problémája, a névfordítás kérdése, ténylegesen önálló települések vagy településrészek nevének kérdése, a forrásközlések adatértelmezéseinek gondja stb.) a vizsgálat céljának legmesszebbmenő figyelembevételével hogyan oldotta meg. Megjegyzendő, hogy döntéseit a monográfiában bemutatott kutatási eredmények visszamenőleg is igazolják. A szakirodalmi előzmények áttekintésekor egyaránt olvashatunk a hazai és külföldi (angol, német, olasz) kutatók témához kapcsolódó írásairól: ugyanúgy képet kapunk az általános, elméleti kérdéseket tárgyaló művekről, mint a helynevek alap- és bővítményrészekre bonthatóságáról, a differenciáló szerepű jelzői névrészek sajátosságairól értekező munkákról, illetve számba veszi a szerző a megkülönböztető funkciójú jelzők szakirodalmi terminusait is.

A negyedik fejezettől a dolgozat végéig tart a monográfia második nagy tartalmi egysége, amelyben a szerző a saját kutatási eredményeit tárja az olvasó elé (95–251). A monográfia elkészítéséhez BÖLCSKEI igen tekintélyes nagyságú névanyagot, közel 50 ezer magyar településnevet tekintett át. Közülük 8790 névformán talált megkülönböztető jelzőt; ez a névkorpusz jelentette vizsgálatának az alapját. Ezeknek a differenciált településneveknek a több szempontú elemzése során önálló fejezetekben kerül sor előbb a jelzők szemantikai típusainak részletes leírására, majd a korrelációtípusok grammatikai felépítésének és az oppozíciók kronológiai változásának bemutatására. Szintén önálló fejezet tárgyalja, hogy a történelem során az emberi látókör szükségszerű kiszélesedése milyen hatással lehetett a névdifferenciálás jelenségére. A településnévi differenciáló jelzők jelentésének tárgyalásához BÖLCSKEI ANDREA a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott névelemzési modell funkcionális-szemantikai rendszerét használta (Helynevek nyelvi elemzése. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1993), amelyet azonban a saját névanyagának és elemzési szempontjainak megfelelően alakított át: a számára nem hasznosítható kategóriákat (amelyekre inkább a mikrotoponimák esetében lehet szükség)

elhagyta, ugyanakkor saját céljának megfelelő új elemekkel gazdagította (két összefoglaló kategóriát hozott létre: a település természeti környezetét leíró jelzők; a település gazdasági életére utaló jelzők). Hogy a differenciáló jelzők minél részletezőbb képét nyújthassa, a jelzők változatos típusait bemutathassa, és az összefüggésekre világosan rámutasson, az eredeti osztályozás egyes eredeti kategóriáit további alkategóriákra bontotta. Ilyen új alkategóriák születtek a településen élő emberek csoportjára utaló bővítményrészek csoportjában, amelyet tovább tagolt a lakók nemzetiségére, társadalmi állására, jellemző foglalkozására utaló alcsoporttal; a település pontos elhelyezkedését mutató differenciáló jelzőket is tovább bontotta a folyó vagy víz közelségére, a jelentős szomszéd településre, a tájegységre, illetve a közigazgatási egységre utaló jelzők csoportjára. Hasonlóan járt el a szerző a birtokost jelölő megkülönböztető jelzőket összefoglaló kategóriával, amelyen belül az egyéni birtokost, a birtokos személy rangját, a birtokos intézményt, valamint a védőszenetet megnevező szemantikai alcsoportokat alakította ki. Ezekben az esetekben MEZŐ ANDRÁSNAK a hivatalos helynévadás vizsgálatokor használt osztályozását hívta segítségül. Az így létrehozott rendszerezés (98–9) a szerző szándékainak megfelelően kellő alapos-sággal képes bemutatni a differenciált településnevek jelzőinek szemantikai típusait, s az elemzés végén két nagy összefoglaló, az összehasonlítást is lehetővé tevő táblázat ábrázolja az egyes típusok statisztikai jellemzőit (95–173).

A következő fejezet a korrelációk kategorizálásának szempontjait tagláló rész után magukat a korrelációtípusokat tárgyalja. A szerző áttekintő és rendszerező képessége itt is jól megmutatkozik: egy nagyon egyértelmű kategorizációs sémát alkot meg, amelyben 5 fő típust nevez meg (1. csonka, 2. kéttagú, 3. háromtagú, 4. négy- és többtagú, 5. sajátos korrelációk), s a 2–4. csoporton belül altípusokat is megállapít (2.1., 3.1., 4.1.: alapnevet tartalmazó oppozíciók; 2.2., 3.2., 4.2.: alapnevet nem tartalmazó oppozíciók), sőt a megfelelő helyeken további elemzési csoportokról is beszél (szabályos korrelációk: zárt, félig zárt, nyitott oppozíciók; szabálytalan korrelációk). A korrelációk típusainak tárgyalását ugyancsak egy jól áttekinthető összefoglaló statisztikai táblázat zárja (175–203). A korrelációk elemzésekor természetesen nem maradhatott el az oppozíciót megvalósító grammatikai eszközök vizsgálata sem: a helynevek létrehozásakor igen gyakran használt *-s* és *-i*, a ritkább alkalmazású *-d* képző, valamint a *-bb* fokjel megjelenéséről, illetve a szóhasadásos (*Nagyvárad : Kisvárdá, Nagykörű : Kisköre*) korrelációról olvashatunk. Az utóbbi típusról állapítja meg a szerző, hogy a névpárokban már az alapnév szerkezetének, hangalakjának megváltozása is az elkülönítést szolgálja, a korrelatív jelzőpár ezt csupán megerősíti (204–8). A korrelációs típusok bemutatását a településnév-korrelációk diakrón változásának elemzése követi (208–38), amely kétféle módon valósul meg. A spontán keletkezésű oppozíciók változásait egyrészt az ország különböző területéről 2-2 szomszédos megye (pl. Zala és Vas, Nyitra és Bars, Baranya és Bács-Bodrog, Kolozs és Hunyad stb.) mindhárom elemzett időszakot lefedő névanyaga alapján vizsgálja a szerző. Ez azzal indokolható, hogy az emberi látókör bővülésével, az idő előre haladásával a névanyag egyre inkább összefügg, s az így összekapcsolódó nevek lehetőséget adnak arra, hogy egy-egy országrész oppozícióiról világos kép rajzolódjon ki. Másrészt egy olyan reprezentatív vizsgálatot is elénk tár a szerző, amelynek során egy adott névréteg, jelen esetben a szentnévi alaptagú települések oppozícióinak változásait figyelhetjük meg. Az eredményeket mindkét esetben (ahogy általában a dolgozatban végig is) több, az áttekintést segítő táblázat mutatja. A spontán keletkezésű oppozíciók mellett egy rövidebb alfejezet

vázlatosan tárgyalja a mesterséges keletkezésű településnév-korrelációkat is, amelynek végső tanulsága, hogy „a hivatalos helységnevéadás inkább módosította, mint megváltoztatta a spontán keletkezésű településnévi korrelációs rendszert [...] »korrigálta« a természetes névéadás által létrehozott oppozíciós rendszerben található kisebb logikátlanságokat [...] Megtartották azonban a spontán keletkezésű helységnevé-korrelációk típusait” (236). A dolgozat utolsó előtti fejezete arra mutat rá, hogy az emberi látókör kiszélesedése, az emberi mozgásterület idővel bővülő nagysága (amelyet a vizsgált korrelatív nevek korszakonként egyre növekvő földrajzi távolsága jól mutathat) mennyiben járulhatott hozzá a névdifferenciálódás folyamatához (239–48).

A monográfia elemző részét egy rövidebb, a terjedelmes munka eredményeit összegző fejezet zárja (249–51). A tekintélyes hivatkozott irodalmi lista (253–66) után a szerző több, a jelzővel egyénített településneveket korszakonként tartalmazó, igen jelentékeny adattárat ad közre (267–353). Ennek többcélú használhatóságát nagyon megkönnyíti a két különböző típusú, de együtt betűrendbe szedett szócikk: az egyik az azonos jelzővel álló helyneveket gyűjti össze, az élen a jelzővel, a másik pedig az azonos alapnévvel álló elnevezéseket mutatja, az élen az alapnévvel. A csak latinul előforduló névalakok a megfelelő korszakok adattárai végén együtt szerepelnek. A különböző tipográfiai megoldások, a jelek és a forrásjelzések még tovább növelik az adattárak informatív értékét. A dolgozatot végül egy – minden, a monográfiában előforduló helynevet tartalmazó – helynévmutató zárja.

Az itt ismertetett könyv gazdag névanyagon, korszerű elvek és módszerek alkalmazásával végzett vizsgálatának eredményeként egy jól körülhatárolható névtípus szakszerű és részletes elemzését adja. Olyan kérdéseket is tárgyal, amilyenekkel a korábbi szakirodalom nem, vagy nem ilyen részletező módon, messze nem ilyen alaposággal foglalkozott. A magyar névtani irodalom BÖLCSKEI ANDREA munkájának köszönhetően egy újabb értékes darabbal gazdagodott.

RÁCZ ANITA

A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI-2) egydimenziós tesztadatai

Közléteszi: KONTRA MIKLÓS – BORBÉLY ANNA.

MTA Nyelvtudományi Intézet, Élőnyelvi Kutatócsoport, Budapest, 2010. 91 lap

A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI) az MTA Nyelvtudományi Intézete egykori Élőnyelvi Osztályának¹ nagyszabású szociolingvisztikai vizsgálata volt: a BUSZI-vizsgálatok keretében 1987 és 1989 között 250 adatközlővel készült szociolingvisztikai interjú. Ez a vizsgálat „megbízható adatokat szolgáltat a magyar nyelv Budapesten beszélt változatáról” (VÁRADI 2003: 339). A gyűjtés és a feldolgozás időszakában számos írás jelent meg a BUSZI-vizsgálatok különböző vonatkozásairól (KONTRA 1988, 1990a, 1990b, 1995,

¹ A volt Élőnyelvi Osztály jelenleg kutatócsoportként működik a Nyelvtechnológiai és Élőnyelvi Osztály keretében (a Nyelvtudományi Intézet honlapjának tanúsága szerint a kutatócsoportnak az Osztály és egyben a kutatócsoport vezetőjén kívül még egy tagja van).